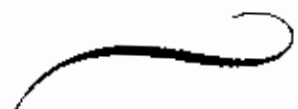

پرده‌ی پندار

جریان سیال ذهن
و داستان‌نویسی ایران

دکتر محمد علی محمودی
عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه سیستان و بلوچستان

سرشناسه: محمودی، محمدعلی، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور: پرده‌ی پندار: جریان سیال ذهن و داستان‌نویسی ایران/
محمدعلی محمودی.
وضعیت نشر: مشهد: مرندیز، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری: ۲۰۰ صفحه.
شابک: ۶-۰۲۳-۱۰۶-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی: قیپا
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: داستان‌نویسی.
موضوع: داستان -- تاریخ و نقد
موضوع: داستان‌های جریان سیال ذهن
رده‌بندی کنگره: م ۳۴۴ پ ۴ / ۱۳۸۸ / ۲۳۵۵ / P
رده‌بندی دیوپی: ۸۰۸ / ۳
شماره کتابشناسی ملی: ۱۹۱۹۴۳۳

پرده‌ی پندار

جریان سیال ذهن و داستان‌نویسی ایران

دکتر محمدعلی محمودی

چاپ: دقت

نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۹

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۸۰۰ تومان

شابک: ۶-۰۲۳-۱۰۶-۶۰۰-۹۷۸

مشهد: تلفکس: ۰۵۱۱-۷۲۷۴۷۶۵

تهران: پارس‌یان، تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۶۴۱۶۴

نشانی سایت اینترنتی: www.marandiz.com

فهرست مطالب

۷	دیباجه
---	--------

بخش اول: جریان سیال ذهن

۱۱	فصل اول: مدرنیسم
۱۱	زمینه‌های سیاسی و اجتماعی
۱۵	هنر مدرن
۱۷	رمان مدرن
۲۰	روان‌شناسی و هنر
۲۰	۱. فروید
۲۶	۲. آدلر
۲۷	۳. یونگ
۲۹	فصل دوم: جریان سیال ذهن
۳۳	فصل سوم: رمان جریان سیال ذهن
۳۳	ماهیت و موضوع
۳۴	سطوح آگاهی
۳۵	ویژگی‌ها
۳۶	تفاوت رمان جریان سیال ذهن با رمان روان‌شناختی
۳۹	انگاره‌ی بنیادین رمان جریان سیال ذهن
۴۱	طرح در داستان جریان سیال ذهن
۴۴	تفاوت رمان جریان سیال ذهن با رمان فانتورالیستی
۴۶	رمان جریان سیال ذهن جوهرچین خاطرات نیست
۴۷	اغتشاش در زبان
۴۹	فصل چهارم: زمان در رمان جریان سیال ذهن

۵۳	فصل پنجم: تکنیک‌های روایت
۵۴	الف. تک‌گویی درونی (INTERIOR MONOLOGUE)
۵۶	نسبت تک‌گویی درونی با جریان سیال ذهن
۵۷	تفاوت تک‌گویی درونی با تک‌گویی نمایشی و حدیث نفس
۵۸	انواع تک‌گویی درونی
۵۸	۱. تک‌گویی درونی مستقیم
۶۰	۲. تک‌گویی درونی غیر مستقیم
۶۲	ب. دیدگاه دانای کل (OMNISCIENT POINT OF VIEW)
۶۲	تفاوت دانای کل در رمان مدرن با رمان سنتی
۶۳	دانای کل محدود (Limited Omniscient)
۶۷	ج. حدیث نفس (SOLOQUY)
۶۷	تفاوت حدیث نفس با تک‌گویی نمایشی
۶۹	تکنیک روایت در داستان کوتاه شوهر آمریکایی

بخش دوم: جریان سیال ذهن در رمان ایران

۷۳	فصل اول: پیشینه
۷۳	آغاز داستان‌نویسی در ایران
۷۴	داستان ایرانی
۷۵	بوف کور، طلایه‌ی رمان مدرن ایران
۷۸	بوف کور و جریان سیال ذهن
۸۱	اولین تجربه‌ها
۸۳	فصل دوم: ملکوت
۸۴	خلاصه‌ی داستان
۸۶	تکنیک‌های روایت
۸۸	۱. روایت در فصل اول
۹۰	۲. روایت در فصل‌های دوم و سوم
۹۴	۳. روایت در فصل‌های چهارم، پنجم و ششم
۹۷	فصل سوم: سنگ صبور
۹۸	خلاصه‌ی داستان
۱۰۲	تکنیک‌های روایت

۱۰۵	۱. احمد آقا
۱۱۱	۲. بلقیس
۱۱۳	۳. جهان سلطان
۱۱۵	۴. کاکل زری
۱۱۹	فصل چهارم: سمفونی مردگان
۱۱۹	خلاصه‌ی داستان
۱۲۱	تکنیک‌های روایت
۱۲۴	۱. موومان اول
۱۳۰	۲. موومان دوم
۱۳۳	۳. موومان سوم
۱۳۵	۴. موومان چهارم
۱۳۹	صحنه‌ها و شخصیت‌ها
۱۴۹	زمان در سمفونی مردگان
۱۵۳	سمفونی مردگان و خشم و هیاهو
۱۵۷	فصل پنجم: سازده احتجاج
۱۵۹	خلاصه‌ی داستان
۱۶۲	شخصیت‌ها
۱۶۴	زمان در سازده احتجاج
۱۶۶	جریان سیال ذهن در سازده احتجاج
۱۶۹	تکنیک‌های روایت
۱۷۱	۱. دانی کل محدود
۱۸۱	۲. سازده احتجاج
۱۸۹	۳. فخری
۱۹۳	کوتاه‌نوشت
۱۹۷	کتاب‌نامه

رمان مبتنی بر جریان سیال ذهن را می‌توان به سهولت از روی موضوع آن تشخیص داد، نه از روی تم یا هدف یا تکنیک آن. بنابراین رمانی که از شیوه‌ی جریان سیال ذهن استفاده می‌کند، پس از تحلیل معلوم می‌شود که موضوع اساسی آن، آگاهی یک یا چند شخصیت آن است. به عبارت دیگر، آگاهی حکم پرده‌ای را دارد که موضوع این قبیل رمان‌ها روی آن نشان داده می‌شود.

پروفسور رابرت هامفری

دیباچه

چند سال پیش وقتی مشغول انجام تحقیقی در مورد رمان‌های ایرانی بودم متوجه شدم که اگر چه داستان‌نویسان ایرانی گرایش نسبتاً زیادی به خلق رمان‌های جریان سیال ذهن (Stream Of Consciousness) دارند، منابعی که به مبانی نظری و تکنیک‌های این شیوه پرداخته باشد، کمتر نوشته شده است. این موضوع و علاقه‌ای که از پیش نسبت به این گونه رمان‌ها احساس می‌کردم، انگیزه‌ای شد تا، علی‌رغم آگاهی از فقر منابع و دشواری کار، سعی کنم با مطالعه و تحقیق در این زمینه، ضمن معرفی جریان سیال ذهن، به بررسی تعدادی از رمان‌هایی که در ایران به این شیوه نوشته شده یا به آن نزدیک شده‌اند بپردازم.

هر چه بیشتر به منظور گردآوری اطلاعات و تهیه مقدمات لازم جستجو می‌کردم، کمبود منابع فارسی بیشتر رخ می‌نمود، تا جایی که فقط دو منبع، که نویسندگان آن‌ها به صورت علمی به این موضوع پرداخته باشند، فراهم شد. یک مقاله‌ی کوتاه با عنوان جریان سیال ذهن از صالح حسینی و یک ترجمه از کتاب قصه‌ی روان‌شناختی نو نوشته‌ی لئون ایدل (Leon Edel). در جستجو‌هایی که برای شناسایی منابع لاتین صورت گرفت، معلوم شد چند منبع اصلی مشخص وجود دارد که در بیشتر کتب و مقالات به آن‌ها استناد شده است. به خصوص دو کتاب جریان سیال ذهن در رمان مدرن از رابرت هامفری (Robert Humphrey) و تکنیک جریان سیال ذهن در رمان مدرن از اروین ری اشتاینبرگ (Erwin R. Steinberg) که آن دو منبع فارسی هم از این دو اثر به خصوص کتاب آقای هامفری بهره‌ی فراوان برده‌اند.

با تحصیل این منابع، و البته کتب و مقالات دیگر مرتبط با موضوع، چهارچوبی کاری که باید صورت می‌گرفت، روشن شد. لازم بود ابتدا چگونگی شکل‌گیری جریان سیال ذهن در اروپا و آمریکا و اصول و تکنیک‌های آن مورد بررسی قرار گیرد و سپس در مورد رمان‌های ایرانی که به این شیوه نوشته شده است، بحث شود. هم در متون انگلیسی و هم در نوشته‌های پراکنده‌ی فارسی تعاریف و برداشت‌های مختلفی از جریان سیال ذهن ارائه شده است. برخی منتقدان هر گونه داستان روان‌شناختی را از نوع جریان سیال ذهن دانسته و بعضی دیگر آن را دقیقاً با روایت به شیوه‌ی تک‌گویی درونی (Interior Monologue) یکی تصور کرده‌اند. برای این که حتی الامکان تعریفی دقیق از شیوه‌ی جریان سیال ذهن به دست آید و حدود موضوع مشخص گردد، ابتدا به اصول مشترکی که در بیشتر رمان‌های معروف این شیوه دیده می‌شود، پرداخته و سپس بر مبنای این اصول مشترک و نیز بر اساس آنچه در منابع اصلی بر آن تأکید شده است،

تلاش کرده‌ایم تا ضمن تعریف این شیوه، حدودی برای آن در نظر گرفته شود که روایت جریان سیال ذهن را از غیر آن جدا کند و ضمناً از جامعیت لازم هم برخوردار باشد.

سپس با شناسایی مصادیق این تعریف در رمان ایران، بررسی جریان سیال ذهن در آن‌ها را با اولین رمان‌هایی که در سطحی محدود و با تکنیکی ناقص از این شیوه بهره برده‌اند، شروع و به بهترین نمونه‌های آن ختم کرده ایم. به این ترتیب چهار رمان ملکوت، سنگ صبور، سمفونی مردگان و شازده احتجاب را در بخش مربوط به جریان سیال ذهن در رمان ایران مورد بحث قرار داده‌ایم. در هر رمان به تمامی مواردی که به نظر می‌رسد به شیوه‌ی جریان سیال ذهن ارتباط پیدا می‌کند، توجه شده است. انگیزه‌های نویسنده از گرایش به این شیوه، چنان که از هر داستان بر می‌آید صحنه‌ها، تصاویر، شخصیت‌ها، تکنیک‌های روایت و مقوله‌ی زمان از این موارد است.

ناگفته پیداست که به دلیل تفاوت‌های آشکاری که در رمان‌های منتخب وجود دارد، تعیین یک قالب مشخص که در مورد هر چهار رمان عیناً مورد استفاده قرار گیرد، ممکن نیست. با وجود این سعی ما بر این بوده است تا برخی محورهای اصلی مباحث، به صورتی مشترک در هر چهار رمان مورد توجه قرار گیرد تا مطالب، پراکنده و بی‌نظم به نظر نیاید.

در بررسی هر رمان از جهت میزان تطبیق آن با اصول جریان سیال ذهن، گاه ناگزیر سخن از قدرت یا ضعف تکنیکی نویسنده و احیاناً دلایل ظهور این ضعف و قدرت به میان آمده است که ممکن است برای خواننده این تصور را به وجود آورد که داستان مورد نقد و تحلیل واقع شده است در حالی که در این تحقیق هر نکته‌ای که در اثری مورد توجه و بحث قرار گرفته، تنها از جهت ارتباطی است که با جریان سیال ذهن داشته و احیاناً تأثیری که بر صناعیت داستان و تکنیک‌های مورد نظر ما بر جای گذاشته است. بدین منظور تلاش شده است تا مباحث همراه با شواهد لازم از متن مورد نظر و گاه برای مقایسه از سایر متون (ایرانی و جز آن) ارائه شود.

امیدوارم حاصل این تحقیقات که در قالب کتاب حاضر به جامعه‌ی ادبی ایران تقدیم می‌شود، بتواند چیزی بر دانش علاقه‌مندان داستان و داستان‌نویسی بیافزاید و به درک بهتر و عمیق‌تر آن‌ها از داستان‌های مدرن ایران و جهان کمک کند از خواننده‌ی گرامی به خاطر تمامی خطاها و کاستی‌ها پوزش می‌طلبم و به رهنمودها و ارشادات ارزشمندش چشم امید دارم.

در خاتمه بر خود فرض می‌دانم که از استاذ ارجمند جناب آقای دکتر محمد جعفر یاحقی که بیان و بنان حقیر خصوصاً در این مکتوب، وامدار دانش و معرفت ایشان است، سرکار خانم دکتر مهدخت پورخاکی چترودی که از راهنمایی‌های مشفقانه و نظرات ارزشمند ایشان بهره‌ی فراوان برده‌ام و نیز آقای دکتر ابوالقاسم قوام که این نوشتار را با حوصله‌ی تمام خوانده و نکته‌های ارزشمندی را تذکر داده‌اند صمیمانه سپاسگزاری نمایم.

محمد علی محمودی

آذر ماه ۱۳۸۸ - زاهدان

دانشگاه سیستان و بلوچستان